

Populistische retoriek in de Kamer?

Een inhoudsanalyse van het gebruik van publieke opinie door
populistische partijen in het Tweede Kamerdebat

Masterscriptie Julius van Dongen
Juni 2014

Universiteit Leiden | Instituut Politieke Wetenschappen
Onder begeleiding van Prof. Dr. J.J.M. van Holsteyn
Tweede lezer: Prof. Dr. R.B. Andeweg

1. Inleiding

Het Nederlandse politieke bestel heeft lange tijd een traditioneel partijlandschap gekend waarin de christendemocraten, de liberalen en de sociaaldemocraten de dienst uitmaakten. Na deze periode van relatieve stabiliteit en continuïteit is het partijlandschap de afgelopen twintig jaar met veel onvoorziene gebeurtenissen geconfronteerd (Van Kessel en Krouwel, 2011: 301). Door een toename van de electorale volatiliteit ontstond er vanaf de jaren negentig meer ruimte en meer kans op succes voor nieuwe partijen (Van Kessel en Krouwel, 2011: 309). Veel van deze nieuwe partijen werden omschreven als ‘populistisch’ en hebben de afgelopen jaren het partijlandschap, weliswaar met wisselend electoraal succes, drastisch veranderd (Vossen, 2012: 48; De Lange en Rooduijn, 2011: 319).

Hoewel de ondergang van de LPF na de moord op Fortuyn even abrupt verliep als de doorbraak, bleek het succes van de zelfbenoemde erfgenamen van Fortuyn zeer wisselend. Zo slaagden Rita Verdonk, Joost Eerdmans en Marco Pastors er niet in landelijk succes te boeken met hun partijen Trots op Nederland en EénNL. Dit succes bleek in 2005 wel in het verschiet te liggen voor de PVV van Geert Wilders, die in 2004 met behoud van zetel opgestapt was uit de fractie van de VVD (Vossen, 2012: 48). In hetzelfde tijdsbestek als de opkomst van deze veronderstelde ‘populistische’ partijen vond een noemenswaardige zetelvermeerdering van de eveneens als populistisch aangemerkte SP plaats: van slechts 5 zetels in 1998 boekte de SP een ongekend succes met 25 zetels in 2005, waarna zij in de jaren erna een stabiele 15 zetels wist te behouden (Parlementair Documentatie Centrum, 2014). Deze ontwikkelingen laten zien dat populistische partijen in het begin van de 21e eeuw ook in Nederland terrein wonnen, hoewel het bestaan van de door politicoloog Cas Mudde benoemde ‘Populist Zeitgeist’ daarmee niet door iedereen erkend wordt (Mudde, 2004; De Lange en Rooduijn, 2011: 331; Vossen, 2012: 48).

De opkomst en het succes van de als populistisch aangeduide nieuwe partijen zorgden voor een toenemende aandacht voor het concept populisme vanuit de samenleving en de politieke wetenschap (Vossen, 2012: 28). In verscheidene publicaties wordt populisme geduid als organisatie, stijl, ideologie, of als combinatie van deze typering (Jagers, 2006). In het publieke debat richt men zich veelal op de stijlkenmerken en communicatie: direct en emotioneel taalgebruik, het inspelen op de onderbuikgevoelens van de burger en de haalbaarheid van oplossingen ondergeschikt maken aan de populariteit van die oplossing (Mudde, 2004: 542-543). In de wetenschappelijke literatuur tracht men het populisme op de

politiek-ideologische kaart te positioneren. Hierbij definiëren verschillende studies populisme als een partiële ideologie waarin slechts een deelaspect van de samenleving belicht wordt: de relatie tussen politiek en burger (Vossen, 2012: 29, De Lange en Rooduijn, 2011: 320; Lucardie, 2011: 38; Mudde, 2004: 543).

De verscheidene wetenschappelijke publicaties scheppen een kader waarin bepaalde eigenschappen, opvattingen en gedragingen exclusief tot het concept populisme gerekend worden. Uit deze theoretische aannames over populisme zijn verwachtingen over de rol opvattingen en gedragingen van populistische partijen en politici af te leiden. Immers zijn zij de actoren die het populistische concept in de praktijk uitdragen. Op dit vlak ziet dit onderzoek ruimte voor een empirische verkenning omdat de theoretische veronderstellingen over populisme in tot nu toe verschenen onderzoeken beperkt zijn onderzocht. Door het gedrag van populistische politici in de parlementaire praktijk te analyseren en te vergelijken met het gedrag van niet-populistische politici, kan dit onderzoek een relevante empirische onderbouwing geven voor de in het wetenschappelijke debat veronderstelde unieke gedragingen van populistische politici. De gedachte hierbij is dat een theoretische bewering duidelijk aan kracht wint indien deze gedragen wordt door een empirische claim.

Dit onderzoek richt zich op een fundamenteel idee van het concept populisme: de in de literatuur opgeworpen bewering dat populistische politici de volkswil ten diepste nastreven, en dat deze als zodanig zuiver weerspiegelt dient te zijn in de politieke besluitvorming (Vossen, 2012; De Lange en Rooduijn, 2011; Lucardie, 2011; Jagers, 2006; Mudde, 2004; Taggart, 2000; Canovan, 1999). Aangezien dit onderzoek gericht is op het onontgonnen terrein van een empirische verkenning van deze bewering, brengt het uit de theorie onttrokken begrip 'volkswil' een probleem met zich mee. De volkswil is namelijk als zodanig ongekend waardoor men in de praktijk niet eenvoudigweg kan vaststellen: 'Dit is vandaag de wil van het volk'.¹ Om deze reden zal in dit onderzoek beargumenteerd worden dat het concept publieke opinie mogelijk delen van de volkswil reflecteert. In tegenstelling tot de volkswil wordt de publieke opinie namelijk wel expliciet uitgesproken waardoor deze als zodanig door politici gehoord en gebruikt kan worden. Aangezien de literatuur stelt dat populistische politici die volkswil, die mogelijk tot uitdrukking komt in de publieke opinie,

¹ De begrippen 'volkswil' en 'wil van het volk' hebben in dit onderzoek een gelijke betekenis en worden als zodanig afwisselend gebruikt.

ten diepste nastreven, wil dit onderzoek in kaart brengen of zij ook meer gebruik zullen maken van publieke opinie dan niet-populistische politici.

Door middel van een inhoudsanalyse van de plenaire debatten van de Tweede Kamer zal de in de literatuur opgeworpen verwachting over de rolopvattingen en gedragingen van populistische politici empirisch onderzocht worden aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

Maken populistische partijen in hun retoriek meer en mogelijk anders gebruik van publieke opinie dan niet-populistische partijen?

Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvraag is het van belang om stil te staan bij de opvattingen over het concept publieke opinie. In dit onderzoek zal uiteengezet worden dat publieke opinie zowel in generieke als in specifieke zin benaderd kan worden, waarbij in het laatste geval een onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende mogelijke manifestaties van publieke opinie. De verschillende manifestaties van publieke opinie zijn voor dit onderzoek van cruciaal belang omdat, zo zal blijken uit de analyse, het type manifestatie bepalend is of de publieke opinie een mogelijke uitdrukking van de volkswil is. In lijn met het onderscheid tussen publieke opinie in *generieke* zin en publieke opinie in *specifieke* zin, is de onderzoeksvraag opgesplitst in twee deelvragen:

- I Maken populistische politici in hun retoriek meer dan niet-populistische politici gebruik van publieke opinie in generieke zin?
- II Maken populistische politici, indien zij publieke opinie gebruiken, op een andere wijze gebruik van publieke opinie in specifieke zin dan niet-populistische politici?

Het onderscheid tussen publieke opinie in generieke zin en publieke opinie in specifieke zin zal doorgevoerd worden in de analyse en de presentatie van de bevindingen in paragraaf 4 zodat de resultaten van de inhoudsanalyse niet alleen inzicht geven in de verschillen in het algemene gebruik van publieke opinie, maar ook een mogelijk ander gebruik van publieke opinie tussen populistische en niet-populistische partijen laten zien. Op basis van deze resultaten kunnen de deelvragen beantwoord worden, aan de hand waarvan vervolgens het antwoord op de onderzoeksvraag geconstrueerd kan worden in paragraaf 5. Voorafgaand aan de analyse en de conclusie zal eerst het wetenschappelijke kader over de concepten

populisme, publieke opinie en de onderlinge relatie tussen beide uiteengezet worden in paragraaf 2. Vervolgens zal in paragraaf 3 aandacht besteedt worden aan de methodologische aanpak van dit onderzoek waarbij ingegaan wordt op het codeerschema, de betrouwbaarheid en de validiteit van de inhoudsanalyse van de debatten.

2. Theoretisch kader

In deze paragraaf zal een theoretische verklaring gegeven worden voor de verwachting dat populistische politici meer en mogelijk anders gebruik maken van publieke opinie dan niet-populistische politici. Deze verwachting wordt allereerst onderbouwd aan de hand van het wetenschappelijke debat over het concept populisme, waarbij in dit onderzoek de nadruk is gelegd op het fundamentele streven om de volkswil te verkondigen. Door middel van het begrip 'volkswil' zal vervolgens een verklaring gegeven worden voor de in dit onderzoek veronderstelde relatie tussen populistische politici en publieke opinie. Ten derde zal onderbouwd worden dat de verschillende manieren waarop publieke opinie gemanifesteerd kan worden relevant zijn voor de empirische analyse van het gebruik van publieke opinie.

Mudde definieert populisme als "an ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, 'the pure people' versus 'the corrupt elite', and which argues that politics should be an expression of the *volonté générale* (general will) of the people" (2004: 543). In het laatste gedeelte van deze definitie benadrukt Mudde dat de populistische ideologie veronderstelt dat 'politiek' een 'expressie van de wil van het volk' moet zijn. Hiermee wordt gesuggereerd dat politici die de populistische ideologie aanhangen of lid zijn van een politieke partij met een populistische grondslag, de opvatting delen dat het bedrijven van politiek gedreven moet worden door de wil van het volk. Deze suggestie wordt eveneens benadrukt door Canovan. Zij veronderstelt dat populistische politici streven naar een volksvertegenwoordiging die nauwgezet de wil van het volk verkondigt. Vanuit die gedachte claimen populistische politici namens het soevereine volk te spreken en trachten zo de belangen van het volk te behartigen (Canovan, 1999: 3).

De veronderstelling dat populistische politici zich laten leiden door de volkswil roept de vraag op wat de volkswil is. Hoe kan een volk bestaande uit vele individuele burgers immers één wil hebben? Het idee van één volkswil houdt verband met de aanname dat de samenleving opgesplitst is in twee collectieve, homogene groepen: het pure volk versus de

corrupte elite (Mudde, 2004: 543, Vossen, 2012: 31). De tegenstelling in de samenleving tussen volk en elite vormt ook de basis waarmee de populistische politicus zich onderscheidt van de niet-populisten: de in hun ogen corrupte gevestigde politieke orde die het nalaat om de belangen van het volk te behartigen (Vossen, 2012: 32). Vossen benadrukt dat populistische politici zich niet afzetten tegen de beginselen van de representatieve democratie, maar dat de kritiek gericht is tegen de uitbaters van het systeem: de elite die in het belang van zichzelf handelt in plaats van luistert naar het volk (Mudde, 2004: 550 en Vossen, 2012: 31-32). De veronderstelling dat het volk homogeen is impliceert dat er binnen het volk unanimiteit bestaat, waardoor er gesproken kan worden over één wil. Jagers stelt dat indien deze unanimiteit ontbreekt, het populistische ideaal van één volk, één geluid, door middel van meerderheidstemming wordt bereikt (2006: 62).

Populistische politici onderscheiden zich niet alleen door te veronderstellen dat het volk één homogene groep is die gehoord moet worden; volgens Jagers onderscheiden zij zich ook in *de mate waarin* zij zichzelf verplichten deze volkswil te verkondigen. De wil van het volk is binnen de populistische ideologie absoluut: het principe van volksoevereiniteit is voor populistische politici gelijk aan 'democratie', stelt Jagers (2006: 65). De volkswil zou volgens populistische politici idealiter dan ook zonder beperking moeten regeren, zodat de politieke besluitvorming een zuivere weerspiegeling is van de wil van het volk (Jagers, 2006: 61-62).

Hiermee kan uit de literatuur de verwachting worden afgeleid dat de volkswil niet alleen leidend is voor populistische politici, maar dat de besluitvorming van deze politici in de praktijk ook een zuivere weerspiegeling dient te zijn van deze volkswil. Deze theoretische veronderstelling is echter lastig in de praktijk te brengen: het is niet eenvoudig om te bepalen wat de volkswil op een bepaald moment is. Evenals de veronderstelde tweedeling in de samenleving geldt dat de volkswil geen empirische waarheid is. Men kan niet nauwkeurig vaststellen wie tot de elite behoort, wie tot het volk behoort, en wat de collectieve wil van beide groepen is. Het veronderstelde onderscheid tussen 'volk' en 'elite' moet volgens De Lange en Rooduijn gezien worden als een door populistische politici opgeworpen politiek construct dat op basis van culturele, etnische, economische en/of politieke eigenschappen kan worden ingevuld (De Lange en Rooduijn, 2011: 321). Het volk kan daardoor weliswaar worden afgebakend als een groep met een bepaalde gedeelde identiteit maar daarmee is de wil van die groep nog niet bepaald. Deze volkswil wordt niet expliciet uitgesproken en blijft

als zodanig ongekend. Hierdoor blijft de vraag overeind hoe populistische politici de belangen en opinies van het volk kunnen verkondigen, indien de volkswil ongehoord is. Op dit punt kan het concept publieke opinie een rol spelen, omdat de volkswil gereflecteerd kan worden door de publieke opinie.

In tegenstelling tot de volkswil is een opinie wel expliciet uitgesproken waardoor deze door politici gehoord kan worden. Zonder voorbij te gaan aan de mogelijke varianten van publieke opinie, kan daarmee verondersteld worden dat publieke opinie in algemene zin een reflectie kan zijn van (elementen van) de volkswil. Aangezien populistische politici die volkswil ten diepste nastreven, zouden zij meer gebruik moeten maken van publieke opinie dan niet-populistische politici omdat die publieke opinie mogelijk gedeeltelijk de volkswil reflecteert. Publieke opinie kan echter op verschillende wijzen gemanifesteerd worden. Deze verschillende manifestaties en opvattingen over het concept publieke opinie zijn voor dit onderzoek van cruciaal belang omdat, zo zal blijken, het type manifestatie bepalend is of de publieke opinie een mogelijke uitdrukking van de volkswil is. Immers maakt het gezien vanuit het populistische idee veel uit of de opinie van het volk wordt verkondigd, of de opinie van een deskundige belangenorganisatie. Om die reden is het concept publieke opinie uiteengezet in vijf mogelijke manifestaties die leidend zullen zijn in de inhoudsanalyse van de debatten.

In dit onderzoek is een opinie gedefinieerd als een welbewuste afweging van voor- en nadelen, die kan leiden tot een voorkeur voor of afkeer tegen bepaald beleid (Childs, 1967: 26; Price, 199: 6; Lang en Lang, 2012:380). Relevanter dan de definitie van opinie is in dit onderzoek de vraag tot wie of welke groep die voorkeur of afkeer behoort.

Afgaand op het woord 'publiek' ligt het voor de hand om publieke opinie te definiëren als de aggregatie van alle individuele opinies van een bepaald publiek. Op deze wijze manifesteert het concept publieke opinie de opinies van individuele burgers, al dan niet geaggregeerd in verschillende groepen die een bepaalde opinie delen. Een belangrijk element van deze benadering is dat er ruimte voor nuance is tussen de opinies: verschillende opinies, zowel in de meerderheid als in de minderheid, kunnen gereflecteerd worden (Glynn et al., 2004: 20). In de veelvoorkomende vorm van opiniepeilingen wordt publieke opinie ook als zodanig gepresenteerd (Lang en Lang, 2012: 380). Publieke opinie functioneert hiermee als een ongecompliceerde graadmeter voor de opinie van een bepaald

Tabel 2.1 | Manifestaties van publieke opinie

Manifestatie	Reflecteert:
Aggregatie van Individuele opinies	de gemiddelde opinies van een bepaald publiek <i>'Veel burgers vinden...'</i>
Meerderheid	alleen de dominerende opinie die in de meerderheid is <i>'Heel Nederland vindt...'</i>
Belangengroepering	opinions van belangenorganisaties <i>'Patiëntenorganisaties vinden dat...'</i>
Elite	Manifesteert de opinie van de (elite) actor die publieke opinie gebruikt.
Betekenisloos	Geen manifestatie, publieke opinie is gevoelig voor manipulatie en als zodanig een betekenisloos concept.

Bron: Lipmann, 1965; Noelle-Neuman, 1974; Glynn et al. 2004

publiek en geeft daarmee aan 'wat de meeste mensen denken', maar laat daarbij ruimte voor 'wat andere denken'.

Niet iedereen is het eens met de opvatting dat publieke opinie de aggregatie van verschillende zienswijzen weerspiegelt. Zo stelt Noelle-Neuman dat de publieke opinie enkel de opinie van de meerderheid reflecteert. Door de aanwezigheid van sociale controle en druk veronderstelt zij dat mensen inschatten of de opinie die zij hebben in hun sociale omgeving geaccepteerd wordt. Heeft men een controversiële mening die in de minderheid is, dan is men uit angst voor isolatie niet snel geneigd hiervoor uit te komen. De publieke opinie reflecteert daardoor enkel de dominante geaccepteerde mening van de meerderheid, zo is de gedachte volgens de *spiral of silence* theorie (Noelle-Neuman, 1974: 44-45). Deze theorie veronderstelt daarmee homogeniteit op het gebied van publieke opinie in een samenleving: publieke opinie geeft niet aan 'wat *de meeste* mensen denken' maar 'wat *de* mensen denken' (Lang en Lang: 2012: 385).

Een derde variant stelt dat publieke opinie de opinie op groepsniveau reflecteert. Volgens deze opvatting verschillen de opinies van burgers onderling te veel om een gezamenlijk blok te vormen dat ook daadwerkelijk invloed heeft op het publieke debat. Publieke opinie wordt volgens deze theorie bepaald door het proces waarin opinies van individuele burgers worden afgewogen en worden uitgekristalliseerd, tot een groep ontstaat met één gedeeld belang. Deze groepen hebben door een sterke organisatie, professionaliteit en een goed netwerk meer invloed in het publieke debat dan de individuele burger zou

hebben. Het debat tussen deze verschillende belangengroeperingen is volgens deze theorie hetgeen dat door de publieke opinie gereflecteerd wordt (Glynn et al., 2004: 22-23).

Naast de drie hierboven genoemde varianten worden in het wetenschappelijke debat over publieke opinie een vierde en vijfde variant onderscheiden. Waar in het geval van de eerste drie varianten sprake is van een duidelijke manifestatie door een bepaald publiek (de aggregatie van individuele burgers, de meerderheid van de burgers en de belangengroepering), is dit bij de laatste twee varianten minder het geval. Zij laten zich het beste omschrijven als 'opvattingen' over het gebruik van publieke opinie. Zo stellen aanhangers van Lippmann dat hooggeplaatste actoren in de samenleving publieke opinie inzetten om hun eigen standpunten kracht bij te zetten om zo het beeld te creëren dat hun standpunten breed gedragen worden (1965 en Glynn et al., 2004: 24-25). Publieke opinie is in die zin een manifestatie van de opinie van de actor die publieke opinie gebruikt. Vooraanstaande politici, journalisten of wetenschappers gebruiken publieke opinie als instrument om hun eigen opinie te versterken, met het gevolg dat de publieke opinie als zodanig niet de opinie van het publiek reflecteert.

In de vijfde variant ontbreekt elke vorm van manifestatie omdat het bestaansrecht van publieke opinie in zijn geheel in twijfel wordt getrokken. Allereerst wordt gesteld dat het niet van belang zou moeten zijn wat een individu vindt, maar waarom en op basis van welke informatie hij dat vindt. Daarnaast zouden peilingen gevoelig voor manipulatie zijn, onder meer door een suggestieve vraagstelling en selectieve samenstelling van de ondervraagden, waardoor het meten van een publieke opinie die nauwgezet de opinies van burgers weergeeft onhaalbaar is (Glynn et al., 2004: 25-28).

Uit de literatuur over publieke opinie zijn voor dit onderzoek twee relevante benaderingen van publieke opinie af te leiden. Allereerst kan het concept publieke opinie in brede of algemene zin benaderd worden: het generieke gebruik van publieke opinie door middel van alle mogelijke verwijzingen naar publieke opinie en aanverwante termen. Ten tweede kan publieke opinie in specifieke zin benaderd worden: het specifieke gebruik van één van de mogelijke manifestaties van publieke opinie. Het onderscheid tussen deze twee benaderingen is van belang voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag van dit onderzoek. Allereerst omdat de verschillende manifestaties samen als leidraad gebruikt kunnen worden om publieke opinie en aanverwante begrippen te coderen in de analyse van de Kamerdebatten. Ten tweede omdat de literatuur de verwachting schept dat populistische

politici zich op het gebied van het gebruik van publieke opinie onderscheiden van niet-populistische politici, aangezien het nastreven van de volkswil een fundamenteel idee binnen de populistische ideologie is. Hierdoor kunnen de bevindingen niet alleen inzicht geven in de verschillen in het generieke gebruik van publieke opinie (deelvraag I), maar ook in een mogelijk ander gebruik van publieke opinie tussen populistische en niet-populistische partijen (deelvraag II).

3. Methode

De onderzoeksvraag zal beantwoord worden op basis van de bevindingen uit de inhoudsanalyse van de verslagen van de plenaire debatten van de Tweede Kamer. De presentatie van de bevindingen in paragraaf 4 zal de opbouw volgen van de in drie aspecten opgesplitste analyse: een kwantitatieve benadering van de cijfermatige verschillen in het gebruik van 1) publieke opinie in generieke zin en 2) het gebruik van de specifieke manifestaties van publieke opinie. Vervolgens zal een kwalitatieve benadering gegeven worden van 3) het taalkundige materiaal. Voor de aanvullende kwalitatieve benadering is gekozen omdat de analyse gericht is op het gebruik van taal. Het benaderen van verschillen in woordkeuze en toon zorgt voor verdere verfijning van de bevindingen zodat de invulling van het gebruik van publieke opinie en de verschillen tussen populistische en niet-populistische partijen met meer detail gegeven kunnen worden.

De bewering die in de literatuur over populisme wordt opgeworpen veronderstelt een relatie tussen de onafhankelijke variabele, het type partij (populistisch of niet-populistisch), en de afhankelijke variabele, het gebruik van publieke opinie, zowel in omvang als in de manier waarop. Op basis van eerder onderzoek van Lucardie (2010) en Lucardie en Voerman (2012) is vastgesteld dat de partijen PvdA, CDA, VVD, D66, GroenLinks, SGP, ChristenUnie, de Partij voor de Dieren en 50PLUS tot het type niet-populistische gerekend worden. Tot de populistische partijen zijn gerekend de SP, de LPF, Leefbaar Nederland en de PVV. Vanwege het vergelijkende element dienen in de onderzoeksperiode beide typen partijen voor te komen. Door het in kaart brengen van de zetelverdeling over de jaren 2000 tot en met 2012 is vastgesteld dat de vergaderjaren 2010-2011 en 2011-2012 het meest geschikt zijn als onderzoeksperiode omdat in die jaren met 26procent het hoogste aantal populistische partijen in de Tweede Kamer zetelde.

Omdat een inhoudsanalyse van het totale aantal van 3439 plenaire debatten in beide vergaderjaren voor dit onderzoek te omvangrijk is, is er een selectie gemaakt op basis van de volgende criteria. Het uitgangspunt bij de selectie is om debatten te selecteren met een groot aantal deelnemers, omdat dit de eenheden van dataverzameling zijn.² Om dit uitgangspunt te bereiken is aan de hand van de vaste rubriek 'Parlementaire Kroniek' van het Jaarboek Parlementaire Geschiedenis gekeken welke thema's in de beide vergaderjaren hoog op de politieke agenda stonden. Deze keuze is niet gemaakt omdat het onderwerp van de debatten van belang is in dit onderzoek, maar vanuit de gedachte dat indien een debat hoog op de politieke agenda staat er meer actoren aan deelnemen en deze daardoor ook meer relevante informatie voor de analyse bieden. Uit de verkenning bleek dat over de thema's persoonsgebonden budget, het immigratie-, asiel- en integratiebeleid en de deelname aan de politietrainingsmissie in Kunduz in beide jaren veel gedebatteerd is (Ramakers, 2011 en 2012).³ Deze onderwerpen resulteerden in de digitale database 'Officiële Bekendmakingen' in een selectie van 208 debatten.⁴ Hoewel er op basis van het thema van het debat is geselecteerd, is dit thema op zichzelf niet een criterium in de analyse en speelt als zodanig ook geen rol in de presentatie van de bevindingen. Vanuit deze gedachte is ervoor gekozen om debatten die onderdeel uitmaken van algemene beschouwingen of begrotingsdebatten in zijn geheel, inclusief andere beleidsthema's, te analyseren omdat dit aansluit bij het uitgangspunt om informatierijke debatten te selecteren waar veel actoren aan deelnemen.

Omdat in dit onderzoek een theoretische bewering onderzocht wordt is er gekozen voor een deductieve toewijzing van de categorieën in het codeerschema van de inhoudsanalyse. Een deductieve benadering is geschikt indien het onderzoek gebaseerd is op bestaande theorieën en literatuur en tot doel heeft om een bestaand theoretisch concept of hypothese te onderzoeken in een nieuwe context (Marshall & Rossman, 1995; Kynga en Vanhanen, 1999; Hsieh & Shannon, 2005). De categorieën in het codeerschema zijn opgesteld in lijn met het onderscheid tussen publieke opinie in generieke zin (het

² Het 'Quorum' van de Tweede Kamer bepaalt dat van een plenair debat sprake is indien minimaal 76 Kamerleden aanwezig zijn.

³ De 'Parlementaire Kroniek' is gebaseerd op berichtgeving over politiek, wet- en regelgeving in de Volkskrant, het NRC, SC Online en de website van de Tweede Kamer.

⁴ Uit deze onderzoekspopulatie zullen de 'regelingen van werkzaamheden' en de 'stemmingen' worden verwijderd.

totaalconcept met alle mogelijke verwijzingen) en de vijf genoemde specifieke manifestaties van publieke opinie. Uit een vooranalyse van de geselecteerde data is echter gebleken dat niet alle vijf de manifestaties relevant zijn om op te nemen in de inhoudsanalyse. Voor de vierde manifestatie, het symbolische gebruik van publieke opinie door de elite, geldt dat dit onderzoekstechnisch complex is omdat de eenheid van dataverzameling, het Kamerlid, zelf tot de politieke elite behoort. Verwijzingen naar deze manifestatie zijn daarom problematisch vast te stellen. Voor de vijfde variant van publieke opinie geldt dat dit geen werkelijke manifestatie van publieke opinie betreft, maar een opvatting is die het bestaan van publieke opinie in twijfel trekt. Conceptueel is het gebruik van deze variant eveneens problematisch vast te stellen. Daarbij bleek uit de vooranalyse dat varianten vier en vijf zeer beperkt voorkomen in het onderzoeksmateriaal waardoor ook de empirische waarde minimaal is. Om deze redenen is ervoor gekozen om het specifieke gebruik van publieke opinie te coderen aan de hand van de in de literatuur genoemde (tabel 2.1) eerste drie manifestaties.

De definitieve codes zijn weergegeven in het in appendix I opgenomen codeboek. Voor de codes bij benadering twee geldt dat deze alleen kunnen worden toegekend indien bij benadering één is aangegeven dat publieke opinie in generieke zin gebruikt is. Omdat publieke opinie een breed concept is, kan het op uiteenlopende wijzen gebruikt worden. Dit wil zeggen: zowel expliciet in de vorm van bijvoorbeeld een directe verwijzing naar een opiniepeiling, of impliciet in de vorm van bijvoorbeeld een verwijzing naar een gesprek met een 'man in de straat'. De specifieke manifestaties van publieke opinie kunnen eveneens uit meerdere verwijzingen blijken, waarbij in lijn met de deductieve aanpak op basis van de theorie invulling gegeven is aan de categorieën. Het gebruik van publieke opinie en het toekennen van specifieke manifestaties zal om deze redenen gecodeerd worden aan de hand van aanverwante begrippen en verwijzingen, waarvan bij elke code op basis van de vooranalyse voorbeelden zijn opgenomen in het codeboek dat samen met het codeerformulier (appendix II) is opgenomen in de bijlage van dit onderzoek.

De debatten worden gecodeerd per spreekbeurt van een Kamerlid. Het aantal spreekbeurten waarin het gebruik van publieke opinie in generieke zin is geconstateerd, wordt per type partij afgezet tegen het totaal aantal spreekbeurten van het type partij. Aanvullend hierop vindt een verfijning van de bevindingen plaats door op basis van de codering het gebruik van publieke opinie onder te verdelen naar manifestatie. De specifieke

manifestaties worden per type partij gepresenteerd in percentage van het generieke gebruik van publieke opinie. In de kwalitatieve benadering zal gebruik worden gemaakt van letterlijke citaten uit de debatten, aan de hand waarvan inzicht gegeven wordt in de mogelijke taalkundige verschillen tussen beide typen partijen.

Het coderen per spreekbeurt wordt gezien als een valide eenheid omdat in het reglement van de Tweede Kamer verschillende regels zijn opgenomen die zorgdragen voor gelijkwaardige spreekmogelijkheden en spreektijden tussen de fracties en Kamerleden onderling. Zo kan ieder Kamerlid zich inschrijven op de sprekerslijst en bepaalt de Kamer in onderling overleg de spreektijd van de spreekbeurten, waaraan in de meeste debatten geen maximum wordt gesteld (Bovend'Eert & Kummeling, 2010: 509; Tweede Kamer, 2014). In de gevallen dat er wel een maximum aan de spreektijd wordt gesteld, wordt deze in het overgrote deel niet aan de hand van de grote van de fractie bepaald maar per fractie gelijk gesteld. In combinatie met de presentatie van de bevindingen in percentage van het totaal aantal spreekbeurten per type partij, kan zo een accuraat beeld van de verschillen tussen beide partijen gegeven worden.

Ten behoeve van de validiteit en betrouwbaarheid kunnen er met betrekking tot dit onderzoek vier opmerkingen worden geplaatst. Ten eerste kent de analyse van dit onderzoek zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve benadering. Silverman stelt: "Quantitative research is usually reliable, qualitative research tends to be valid" (1985: 20). De keuze om in aanvulling op de kwantitatieve analyse ook kwalitatief te kijken naar de taalkundige verschillen, draagt daarmee bij aan de validiteit van dit onderzoek. Ten tweede draagt het gebruik van letterlijke citaten bij aan de transparantie van het onderzoek en stelt het de lezer in staat om, los van de interpretatie van de onderzoeker, dicht bij het onderzoeksmateriaal te blijven. Ten derde is het onderzoek uitgevoerd door één onderzoeker die bekend is met de literatuur over de gebruikte theoretische concepten die in de inhoudsanalyse gecodeerd moeten worden. Daarbij is het onderzoeksmateriaal opgesteld in de moedertaal van de onderzoeker waardoor fouten op het vlak van vertaling en interpretatie tot een minimum zijn beperkt. Hoewel één onderzoek continuïteit waarborgt, geeft het eveneens de kans op subjectieve interpretaties en vooringenomenheid. Om dit te ondervangen is een gedeelte van 14 procent van het onderzoeksmateriaal door een tweede codeur gecodeerd waarbij op de vijf mogelijke codes een intercodeurbetrouwbaarheid gevonden is van 0,76, welke handmatig berekend is met Scott's Pi.

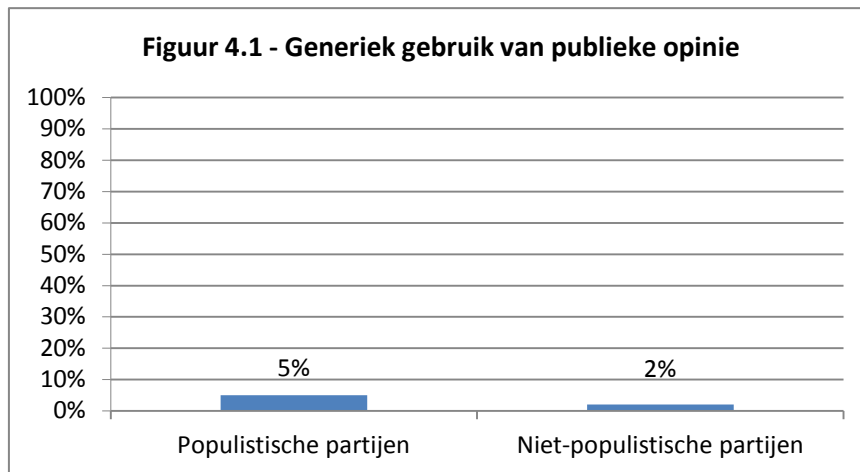
4. Analyse

Zoals in de vorige paragraaf is uiteengezet zijn de verschillen tussen populistische en niet-populistische partijen op drie verschillende manieren geanalyseerd. De verschillen in het gebruik van publieke opinie in generieke en specifieke zin worden achtereenvolgens gepresenteerd, waarbij de cijfermatige bevindingen en verschillen in het perspectief van de theoretische veronderstellingen en verwachtingen zijn geplaatst. In het derde deel wordt ook vanuit taalkundig perspectief naar het onderzoeksmateriaal gekeken om zo met meer detail invulling te geven aan de mogelijke verschillen tussen beide typen partijen.

4.1 Generiek gebruik van publieke opinie

In totaal bestonden de geanalyseerde debatten uit 7392 unieke spreekbeurten. De populistische politici hebben 1928 keer gesproken, de niet-populistische politici 5464 keer. In totaal is in 192 spreekbeurten gebruik gemaakt of verwezen naar publieke opinie in generieke zin. De populistische partijen hebben 90 keer gebruik gemaakt van publieke opinie, de niet-populistische partijen 102 keer. Gezien het verschil tussen beide typen partijen in het totaal aantal spreekbeurten kan worden vastgesteld dat de populistische partijen in 5 procent van hun spreekbeurten gebruik hebben gemaakt van publieke opinie, terwijl de niet-populistische partijen dit in 2 procent van hun spreekbeurten hebben gedaan, zoals in figuur 4.1 is weergegeven.

Uit deze bevindingen kan worden afgeleid dat populistische politici meer dan niet-populistische politici gebruik maken van publieke opinie in generieke zin. Zoals in de methodologische aanpak van dit onderzoek is genoemd, is publieke opinie een breed concept dat niet eenvoudigweg door middel van een aantal expliciete termen te meten is. Het onderzoeksmateriaal ondersteunt deze bewering omdat beide type partijen uiteenlopende aanverwante termen en verwijzingen van publieke opinie gebruiken. Zo wordt gerefereerd aan wat burgers denken, vinden en willen en benadrukken sprekers hiernaar te luisteren. Indien we een vergelijking maken tussen beide typen partijen dan valt op dat zij beide geen gebruik maken van het expliciet noemen van 'publieke opinie', maar dat zij verwijzen naar publieke opinie door middel van uiteenlopende aanverwante termen en verwijzingen. Omdat verschillen in het gebruik van deze aanverwante termen en verwijzingen behoren tot de kwalitatieve taalkundige benadering, zal er in dat gedeelte meer aandacht aan worden besteed.

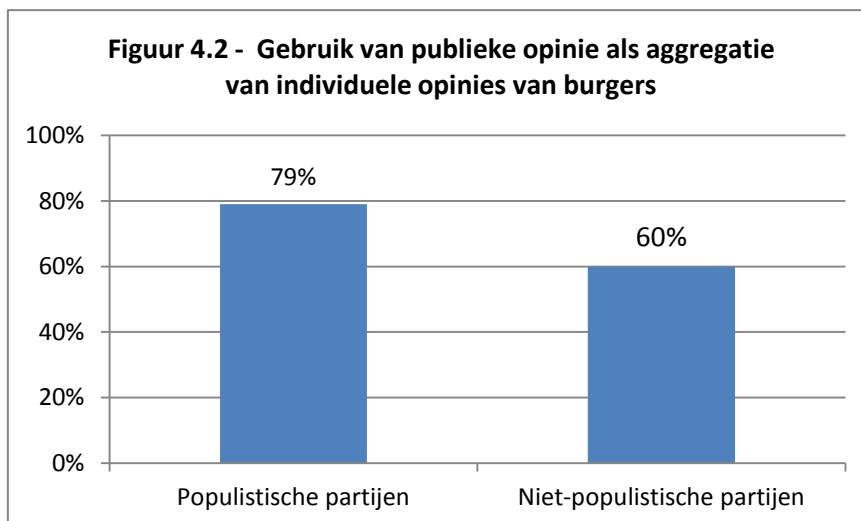

De kwantitatieve cijfermatige benadering in dit gedeelte laat zien dat populistische politici *meer* gebruik maken van publieke opinie in hun retoriek in het Kamerdebat dan niet-populistische politici. Dit verschil in gebruik van publieke opinie kan verklaard worden vanuit het in de literatuur opgeworpen diepe streven van populistische politici om de volkswil te verkondigen. In het theoretische gedeelte is eveneens beargumenteerd dat de publieke opinie gedeeltelijk een reflectie kan zijn van die volkswil, op basis waarvan de verwachting werd uitgesproken dat populistische politici hier ook meer gebruik van zullen maken. Uit de inhoudsanalyse blijkt dat deze verwachting juist is voor wat betreft de geanalyseerde debatten: populistische politici maken meer gebruik van publieke opinie dan niet-populistische politici, waardoor deelvraag I is beantwoord.

Het theoretische gedeelte heeft echter laten zien dat publieke opinie verschillend kan worden opgevat en dat kan worden verwacht dat populistische politici hier anders mee omgaan dan niet-populistische politici. Over het specifieke gebruik van deze verschillende manifestaties kan op basis van de cijfers over het generieke gebruik niets worden gezegd. Het belang van dit inzicht is echter groot: vanuit het populisme bezien is het immers iets anders of een politicus verwijst naar de opinie van het volk, of naar de opinie van een belangenorganisatie. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag is het benaderen van de bevindingen op het vlak van het specifieke gebruik van publieke opinie daarmee een relevante aanvulling en verfijning van het antwoord op deelvraag I.

4.2 Specifiek gebruik van publieke opinie

Van de in totaal 192 keer dat publieke opinie gebruikt is in het Kamerdebat, wordt publieke opinie in 132 spreekbeurten opgevat als een aggregatie van individuele opinies. Uit 36

spreekbeurten blijkt dat de spreker publieke opinie opvat als een reflectie van de opinie van de meerderheid en in 23 spreekbeurten wordt de opinie van belangenorganisaties gemanifesteerd. In één spreekbeurt is er geen sprake van een daadwerkelijke manifestatie van publieke opinie, maar deelt de spreker zijn opvatting over publieke opiniepeilingen.⁵

Het gebruik van publieke opinie als aggregatie van individuele opinies van burgers heeft daarmee sterk de overhand. Van de in totaal 90 spreekbeurten waarin populistische politici publieke opinie gebruiken, manifesteren zij dit 71 keer als een aggregatie van individuele opinies van burgers. Dit komt neer op 79 procent. Niet-populistische politici gebruiken deze variant van publieke opinie in 61 van de 102 spreekbeurten, dat gelijk is aan 60 procent. In vergelijking maken populistische politici in de geanalyseerde debatten daarmee meer gebruik van publieke opinie als aggregatie van individuele opinies dan niet-populistische politici, zoals in figuur 4.2 zichtbaar is. In het navolgende deel wordt per manifestatie gekeken hoe de bevindingen te plaatsen zijn in het wetenschappelijke debat over publieke opinie en populisme.

Zoals in het theoretische gedeelte is uiteengezet laat deze manifestatie van publieke opinie ruimte voor nuance tussen verschillende opinies. Dit is ook terug te zien in het gebruik van publieke opinie in het Kamerdebat. Zo wordt door niet-populistische politici gesteld dat “niet alleen maar één groep burgers bediend moet worden”⁶ en spreekt een ander Kamerlid over een “gewichtige minderheid (...) wiens geluid door de fractie en toekomstige bewindspersonen goed en waardig vertolkt moet worden”.⁷

⁵ Om aan te geven dat er geen sprake is van één van de specifiek manifestaties is deze gecodeerd met code 5.

⁶ Handelingen II, 2010/11, nr. 90, item 3, p. 10

⁷ Handelingen II, 2010/11, nr. 13, p. 66

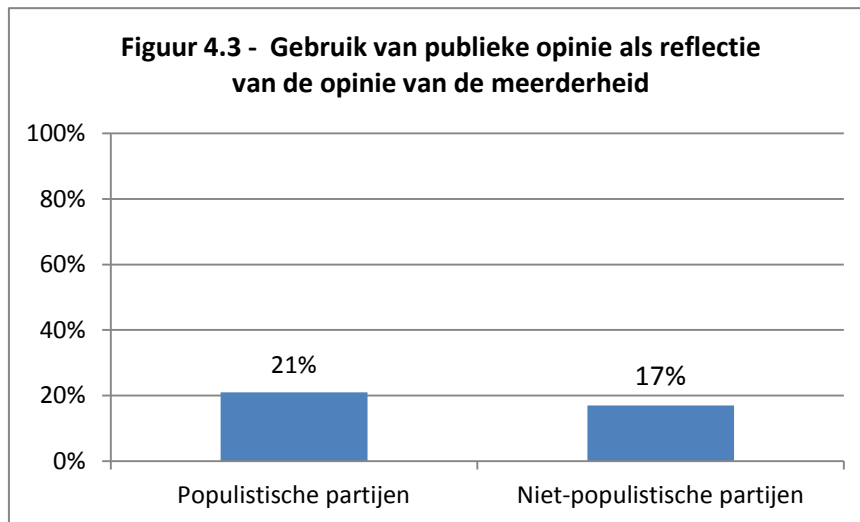
In vergelijking zijn de populistische politici op dit vlak stilliger. Zij benadrukken in geen gevallen het bestaan van een minderheid die ook gehoord moet worden. Echter geven zij, door de manier waarop zij publieke opinie gebruiken, impliciet aan dat zij beseffen dat niet iedereen dezelfde opinie heeft. Zo wordt gesteld dat “het overgrote deel van de bevolking”⁸ iets vindt. Het ‘overgrote deel’ laat echter nog steeds ruimte over voor een ander, kleiner deel, dat iets anders vindt. Dit blijkt ook uit de spreekbeurt waarin door een populistische politicus gerefereerd wordt aan een opiniepeiling waaruit blijkt dat “31 procent van de Nederlanders met ons van mening is dat de islam een politieke ideologie is”.⁹ Het noemen van een percentage van 31 procent geeft aan dat de spreker zich bewust is van het feit dat er burgers zijn die een andere opinie op dit onderwerp hebben. Het gebruik van publieke opinie in dit citaat is een voorbeeld van een reflectie van de aggregatie van een aantal individuele opinies van burgers. Het sluit op die manier aan bij de opvatting dat publieke opinie een reflectie is van ‘wat de meeste mensen denken’.

Het gebruik van deze variant van publieke opinie verschilt niet alleen in de mate waarin populistische politici het bestaan van opinies die afwijken benoemen, maar ook uit de totale omvang van het gebruik. Dit kan verklaard worden vanuit de kenmerken die in de literatuur aan het populisme worden toebedeeld. Allereerst veronderstelt de theorie dat populistische politici de volkswil ten diepste nastreven. Omdat de volkswil ten dele tot uitdrukking komt in de publieke opinie, in de vorm van wat de burger denkt, vindt, en wil, verklaart dit de bevinding dat populistische politici publieke opinie gebruiken. Het verschil in dit gebruik kan vervolgens verklaard worden doordat gesteld wordt dat populistische politici zich onderscheiden van niet-populistische politici in de mate waarin zij zich committeren aan het verkondigen van deze volkswil. De literatuur stelt dat het streven van populistische politici om de volkswil te verkondigen absoluut is, waarmee het hogere gebruik van publieke opinie verklaard kan worden.

Indien we kijken naar de tweede manifestatie van publieke opinie dan valt op dat zowel de totale omvang van het gebruik als het onderlinge verschil tussen beide typen partijen kleiner is dan bij de zojuist besproken variant. In 36 spreekbeurten wordt publieke opinie gebruikt als een reflectie van de opinie van de meerderheid. Populistische politici gebruiken deze variant 19 keer, niet-populistische politici gebruiken deze variant 17 keer.

⁸ Handelingen II, 2010/11, nr. 94, item 9, p. 96

⁹ Handelingen II, 2010/11, nr. 13, p. 57

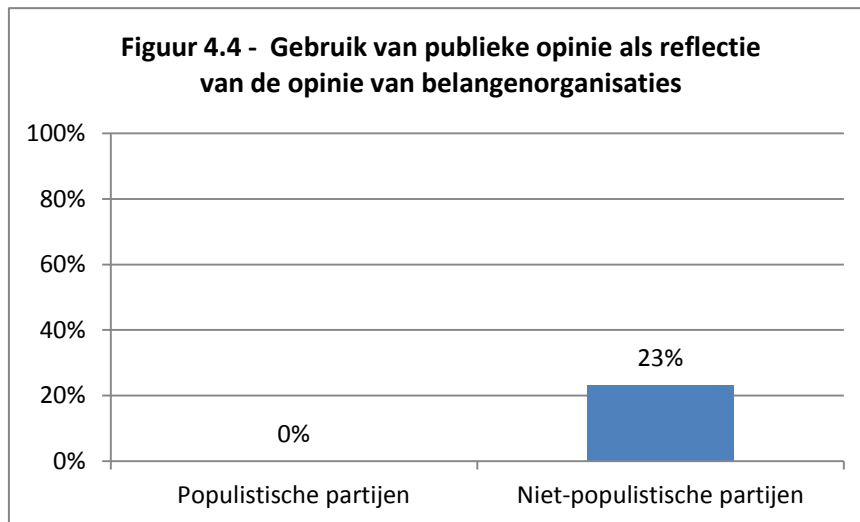

Door het verschil in het totale gebruik van publieke opinie is de opvatting dat publieke opinie een reflectie is van de opinie van de meerderheid terug te zien in 21 procent van de spreekbeurten van de populistische politici tegenover 17 procent van de spreekbeurten van niet-populistische politici. In vergelijking maken populistische politici in de geanalyseerde debatten dus meer gebruik van publieke opinie als reflectie van de opinie van de meerderheid dan niet-populistische politici, zoals in figuur 4.3 is weergegeven. Hoewel het gebruik van deze variant gering is, liggen de bevindingen wel in lijn met de theoretische veronderstellingen binnen het concept populisme.

In het theoretische gedeelte is uiteengezet dat deze variant van publieke opinie veronderstelt dat er homogeniteit in een samenleving op het gebied van publieke opinie bestaat (Lang en Lang: 2012: 385). Deze bewering is terug te zien in de gevallen dat sprekers in het debat een opinie presenteren die als zodanig voor iedereen ‘geldt’. Zo wordt gesteld dat “heel Nederland vindt dat deze jongen moet blijven”¹⁰, zonder dat daarbij ruimte wordt gelaten voor een opinie die daarvan afwijkt. Het in de literatuur opgeworpen verschil tussen ‘de meeste mensen denken’ en ‘de mensen denken’ is, hoewel subtiel, in dit onderzoek cruciaal omdat de laatste omschrijving geen ruimte biedt voor afwijkende opinies. Zo wordt bijvoorbeeld ook gesteld: “De mensen in Nederland willen deze oorlog niet.”¹¹ De spreker gebruikt publieke opinie in dit geval op een manier waarmee hij impliceert dat de publieke opinie unaniem is: niemand in Nederland is immers een voorstander van de oorlog, afgaande op dit citaat.

¹⁰ Handelingen II, 2010/11, nr. 13, p. 54

¹¹ Handelingen II, 2010/11, nr. 45, item 4, p. 14

Het gegeven dat deze manifestatie van publieke opinie meer gebruikt wordt door populistische politici valt te begrijpen vanuit de populistische aanname dat de samenleving opgesplitst is in twee collectieve, homogene groepen: het pure volk versus de corrupte elite (Mudde, 2004: 543, Vossen, 2012: 31). Deze aanname veronderstelt volgens Jagers dat er binnen het volk unanimiteit bestaat, en verklaart als zodanig de gedachte dat het volk één wil heeft (2006: 62). Het gebruik van publieke opinie als reflectie van de dominante opinie van de meerderheid waarin geen ruimte is voor afwijkende opinies, kan geïnterpreteerd worden als de verwezenlijking van het populistische ideaal van één volk, één geluid.

De derde variant van publieke opinie die is opgenomen in de inhoudsanalyse laat een duidelijk verschil zien: niet-populistische politici gebruiken 23 keer publieke opinie als een manifestatie van de opinie van belangenorganisaties terwijl populistische politici geen enkele keer naar belangenorganisaties verwijzen. In figuur 4.4 is te zien dat deze opvatting over publieke opinie in 23 procent van de spreekbeurten van niet-populistische partijen is terug te zien. Dit grote contrast tussen beide typen partijen is te begrijpen vanuit de populistische ideologie.

Uit de inhoudsanalyse blijkt dat niet-populistische politici refereren aan belangenorganisaties om enerzijds de opinie van die belangenorganisatie te manifesteren, maar anderzijds ook om te benadrukken dat overleg met en advies van belangenorganisaties waardevol is voor de besluitvorming van de Kamer en het beleid van het kabinet. Deze opvatting van niet-populistische Kamerleden blijkt bijvoorbeeld uit citaten waarin het kabinet wordt opgeroepen het gesprek aan te gaan met belangenorganisaties: “Het had het

kabinet gesierd als het tevoren stevig in overleg was gegaan met organisaties.”¹² Of zoals een andere spreker die verzoekt “de regering in gesprek te gaan met Per Saldo en andere belangenorganisaties”.¹³ Een derde Kamerlid ziet het als “een grote toegevoegde waarde als belangen vanuit meerdere perspectieven worden behartigd”.¹⁴

Deze citaten benadrukken dat niet-populistische politici in de geanalyseerde debatten een rol in het besluitvormingsproces zien voor verschillende georganiseerde belangenorganisaties. Meer dan de daadwerkelijke opinie die belangenorganisaties verkondigen verschilt deze opvatting met de in de literatuur veronderstelde populistische visie op ‘politiek’. Belangenorganisaties druisen namelijk in tegen het fundamentele idee van volkssoevereiniteit omdat zij de door Jagers omschreven ‘zuivere weerspiegeling van de wil van het volk in de politieke besluitvorming’ verstoren (2006: 61-62). De volkswil moet idealiter zonder beperking regeren, zo stelt Jagers. Vanuit deze theoretische veronderstelling zien populistische politici de tussenkomst van een belangenbehartiger in de relatie tussen burger en politicus niet als een toegevoegde waarde, maar als een obstakel in hun streven om de volkswil te verkondigen. De constatering dat populistische politici, in tegenstelling tot niet-populistische politici, geen enkele keer gebruik maken van publieke opinie als manifestatie van de opinie van belangenorganisaties, kan vanuit dit perspectief begrepen worden.

De bevindingen van de inhoudsanalyse laten zien dat populistische politici in de geanalyseerde debatten op een andere wijze invulling geven aan het gebruik van publieke opinie. Vanuit het in de literatuur veronderstelde fundamentele en absolute streven om de volkswil te verkondigen valt te begrijpen dat populistische politici *meer* dan niet-populistische politici gebruik maken van publiek opinie als aggregatie van de opinie van burgers. De ongekende wil van het volk wordt door populistische politici verwezenlijkt als een uiting van publiek opinie door te benoemen wat de burgers vinden en denken. Hoewel het verschil in het gebruik van publieke opinie als reflectie van de meerderheid geringer is, valt ook deze bevinding te plaatsten in de theoretische context. De aanname dat het volk een homogene groep in de samenleving is impliceert dat het volk één unanieme wil heeft. De verwijzing door een populistische politicus naar de opinie van ‘het Nederlandse volk’

¹² Handelingen II, 2010/11, nr. 91, item 10, p. 81

¹³ Handelingen II, 2010/11, nr. 91, item 10, p. 89

¹⁴ Handelingen II, 2010/11, nr. 99, item 3, p. 29

impliceert eveneens dat de opinie onder het volk unaniem is, en ligt daarmee in lijn met de theoretische veronderstelling. In het gebruik van publieke opinie als manifestatie van de opinies van belangenorganisaties bleek het grootste verschil tussen populistische politici en niet-populistische politici te bestaan. Vanuit de populistische ideologie valt te verklaren dat populistische politici de opinie van belangenorganisaties niet verkondigen: het volk is bij uitstek soeverein en enkel diens wil dient zuiver, zonder tussenkomst van derde partijen, weerspiegelt te worden in de politieke besluitvorming.

De inhoudsanalyse heeft tot nu toe laten zien dat populistische partijen niet alleen meer publieke opinie gebruiken dan niet-populistische politici in het Kamerdebat, maar dat zij door verschillend gebruik van de specifieke manifestaties van publieke opinie ook een andere invulling aan dit gebruik geven. Op basis hiervan kan deelvraag II beantwoord worden: Indien populistische partijen publieke opinie gebruiken dan maken zij op een andere wijze gebruik van de specifieke manifestaties van publieke opinie. In aanvulling op dit antwoord kan er ook vanuit de kwalitatieve benadering naar een mogelijke andere invulling van het gebruik van publieke opinie gekeken worden. Omdat er tot nu toe enkel cijfermatig naar het taalkundige onderzoeksmateriaal gekeken is, kan een kwalitatieve benadering op taalkundig vlak met meer detail inzicht geven in de wijze waarop de beide typen partijen publieke opinie gebruiken.

4.3 Taalkundige benadering van publieke opinie

De kwantitatieve benadering van de spreekbeurten heeft tot nu toe twee resultaten opgeleverd: 1) Populistische politici gebruiken *meer* publieke opinie dan niet-populistische politici in de geanalyseerde debatten en 2) beide typen partijen gaan anders om met de specifieke manifestaties van publieke opinie. Omdat het onderzoeksmateriaal wordt vormgegeven door het gebruik van taal bestaat de mogelijkheid dat ook op dit gebied nuances in woordkeuze en stijl aanwezig zijn. De analyse van het onderzoeksmateriaal vanuit dit derde perspectief laat zien dat er verschillen waar te nemen zijn tussen het taalgebruik van populistische politici en dat van niet-populistische politici. Deze verschillen komen op drie te onderscheiden manieren tot uiting.

In het gebruik van verwijzingen naar publieke opinie als aggregatie van individuen of als reflectie van de meerderheid valt op dat populistische partijen meer gebruikmaken van termen die eenheid onder het publiek benadrukken. Zo gebruiken populistische politici

meerdere keren de termen 'volk' of 'de Nederlanders', bijvoorbeeld in het volgende citaat: "Ook het Nederlandse volk moet niets weten van de marktwerking in de zorg." Niet-populistische partijen gebruiken de term volk in zijn geheel niet en zijn terughoudender in het gebruik van de term 'Nederlanders'. Zij maken daarentegen meer gebruik van de term 'samenleving': "Wij realiseren ons dat dit besluit zeer gevoelig ligt in de Nederlandse samenleving." De termen 'volk' en 'samenleving' impliceren een andere mate van eenheid en gelijkheid onder het publiek. Een samenleving veronderstelt immers het 'samen leven van (verschillende groepen) mensen, en benadrukt daarmee heterogeniteit. De term 'volk' of 'Nederlander' legt de nadruk op de gelijke eigenschappen van een gemeenschap, waarmee homogeniteit wordt gesuggereerd. Deze taalkundige vergelijking ondersteunt daarmee de constatering in paragraaf 4.2, waaruit bleek dat populistische politici meer dan niet-populistische politici de opinie als één geluid van het volk verkondigen.

Een tweede taalkundig verschil blijkt uit de mate waarin populistische partijen termen gebruiken die de omvang van het publiek benoemen. Populistische partijen gebruiken veelvuldig termen als 'miljoenen', 'het overgrote deel' en 'de meerderheid' om te benadrukken dat zij niet de stem van een beperkt gedeelte van de bevolking verkondigen, maar van een grote groep mensen. Zo wordt in het volgende citaat drie keer benoemd hoe breed gedragen de opinie is die wordt verkondigd: "De Nederlandse burger is bovendien in overgrote meerderheid voor een boerkaverbod. Meer dan tweederde van de Nederlandse bevolking is voorstander van een dergelijk verbod en onder de CDA-achterban is zelfs 80 procent voor zo'n maatregel."¹⁵ In een aantal citaten wordt daarnaast gebruik gemaakt van de term 'groeïende groepen in de samenleving' om te benadrukken dat de steun op het moment van spreken weliswaar nog niet overweldigend is, maar dat de opinie wel aan draagvlak wint.

De niet-populistische partijen gebruiken dergelijke kwantitatieve duidingen in mindere mate. In een enkel geval noemen zij wel een percentage of de term 'veel'. Daarentegen vermelden zij het bijvoorbeeld ook als een opinie slechts 'gemiddeld' gedragen wordt, zoals uit dit voorbeeld blijkt: "De gemiddelde Nederlander vindt niet veel van de binnenlandse politiek van Finland of Hongarije." Het taalkundige verschil op dit vlak kan wederom worden geplaatst in de context van de populistische ideologie. Het benadrukken van een breed draagvlak ligt in lijn met de veronderstelling dat populistische politici ernaar

¹⁵ Handelingen II, 2011/12, nr. 85, item 14, p. 26

streven de volkswil te verkondigen: hoe breder de opinie gedragen wordt door het volk, hoe dichter dit streven benaderd wordt.

Ten derde valt op dat populistische partijen een directere stijl hanteren indien zij publieke opinie gebruiken. Niet-populistische partijen benadrukken het belangrijk te vinden om burgers 'te raadplegen', 'te consulteren' of om hun opinies 'te polsen' als onderdeel van een zorgvuldige belangenafweging door de Kamer. Populistische partijen neigen in de debatten meer naar het 'u roept, wij draaien' principe, dat blijkt uit het letterlijk stellen van vragen namens burgers: "De vraag die heel veel mensen bezighoudt, luidt als volgt: hoe groot is de blootstelling van de Nederlandse financiële sector aan Griekenland eigenlijk?"¹⁶ Daarnaast gebruiken populistische politici meer directe uitdrukkingen om bijvoorbeeld te benoemen dat de burger 'gehoord *moet* worden' of om expliciet aan te geven wat burgers 'willen': "De mensen in Nederland willen deze oorlog niet."¹⁷ Dit verschil in stijl waarmee populistische politici zich in hun gebruik van publieke opinie onderscheiden van niet-populistische politici kan worden begrepen vanuit het eerder genoemde streven naar een zuivere weerspiegeling van de volkswil in de besluitvorming. Hoe directer het taalgebruik en hoe explicieter de opinie van de burger genoemd wordt, hoe zuiverder deze relatie vanuit het populistische perspectief gezien is.

De vergelijking op taalkundig vlak heeft een aanvullend verschil opgeworpen in het gebruik van publieke opinie tussen populistische en niet-populistische politici. Populistische politici benadrukken vaker het volk, een breed draagvlak, en verkondigen de opinie met een directere stijl en woordkeuze. In aanvulling op het eerder gegeven antwoord op deelvraag II kan daarmee gesteld worden dat populistische politici de specifieke manifestaties niet alleen in omvang anders gebruiken, maar ook op een andere manier invulling geven aan deze specifieke manifestaties door middel van stijl en woordkeuze.

5. Conclusie

Sinds de opmars van populistische partijen in Nederland in het begin van de 21e eeuw zijn verscheidene publicaties gewijd aan de duiding van het concept populisme. Meerdere auteurs hebben daarin verondersteld dat het verkondigen van de volkswil het fundamentele uitgangspunt is voor de populistische politicus. In dit onderzoek is getracht om te kijken of

¹⁶ Handelingen II 2010/11, nr. 96, item 2, p. 23

¹⁷ Handelingen II, 2010/11, nr. 45, item 4, p. 14

het nastreven van de volkswil ook tot uiting komt in het gedrag van populistische politici in het Nederlandse parlement.

De in drie delen opgesplitste analyse heeft tot de volgende onderzoeksresultaten geleid: 1) Populistische politici maken meer dan niet-populistische politici gebruik van publieke opinie als totaalconcept en 2) populistische politici maken zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht anders gebruik van de specifieke manifestaties van publieke opinie. In de twee antwoorden op de deelvragen ligt het antwoord op de onderzoeksvraag verscholen: uit de geanalyseerde debatten blijkt dat populistische politici in hun retoriek *meer* en *anders* gebruikmaken van publieke opinie dan niet-populistische politici. Dit resultaat ligt in lijn met de veronderstellingen uit het wetenschappelijke debat over populisme. Het combineren van de kwantitatieve met de kwalitatieve analyse naar het gebruik en de invulling van de specifieke manifestaties van publieke opinie, heeft bijgedragen aan het plaatsen van de bevindingen in het wetenschappelijke debat over publieke opinie en populisme. De geconstateerde verschillen tussen populistische en niet-populistische politici laten op dit vlak een beeld zien dat zowel te plaatsen als te begrijpen is vanuit de theorie.

Zowel het hogere gebruik door populistische politici van publieke opinie in generieke zin als de specifieke manifestaties zijn te herleiden tot de veronderstelling dat populistische politici ten diepste de volkswil nastreven. Door te benoemen wat burgers vinden, denken en willen, *gebruiken* populistische politici publieke opinie en geven zij op die manier tevens invulling aan de *ongekende* volkswil. Publieke opinie kan daarmee ten dele gezien worden als een uitdrukking van die volkswil. Ten dele, omdat de analyse ook heeft laten zien dat niet-populistische politici gebruikmaken van publieke opinie als reflectie van de opinie van belangenorganisaties, terwijl populistische partijen dit in zijn geheel niet doen. De analyse laat daarmee zien dat publieke opinie ook andere opinies dan die van de burger of het volk kan reflecteren. Vanuit het streven naar een zuivere relatie tussen burger en politicus, is het niet noemen van belangenorganisaties door populistische politici te begrijpen.

Hoewel de analyse over het geheel genomen een duidelijk verschil weergeeft tussen populistische en niet-populistische politici bleek het verschil in het specifieke gebruik van publieke opinie als reflectie van de opinie van de dominante meerderheid gering. Op basis van het in de literatuur opgeworpen populistische ideaal van één volk, één geluid had men op dit vlak wellicht een wat overtuigender verschil verwacht. Een verklaring voor het uitblijven hiervan kan men wellicht vinden in het gegeven dat de aanname dat het volk één

collectieve, homogene groep is met één opinie, lastig met de samenleving in de praktijk te verenigen is. Als praktiserend politicus in Nederland is het immers lastig om voorbij te gaan aan de diversiteit en de uiteenlopende opinies in de samenleving door in herhaling te verkondigen dat het Nederlandse volk één unaniem geluid verkondigt.

De inhoudsanalyse heeft laten zien dat publieke opinie op drie manieren gemanifesteerd kan worden. De methodologische aanpak van dit onderzoek is hierin wel voorbij gegaan aan de in de literatuur veronderstelde benadering dat publieke opinie een instrument van de elite is. Deze beperking bleek noodzakelijk omdat de eenheid van dataverzameling, het Kamerlid, zelf tot de politieke elite gerekend moet worden. Gezien de bevindingen van dit onderzoek is het vanuit de literatuur over publieke opinie van belang om ook stil te staan bij de betrouwbaarheid van het gebruik van publieke opinie. Een vervolgonderzoek zou op dit vlak een relevant perspectief kunnen bieden voor deze bevindingen. Op basis van dit onderzoek kan immers geen inzicht gegeven worden in de mate waarin het gebruik van publieke opinie door Kamerleden een daadwerkelijk bestaande opinie reflecteerde, of dat zij publieke opinie in hebben gezet als instrument om hun eigen boodschap te versterken.

De doelstelling van dit onderzoek is niettemin bereikt. De inhoudsanalyse heeft een duidelijk verschil opgeworpen tussen het gedrag van populistische en niet-populistische Kamerleden. De empirische verkenning heeft daarmee een onderbouwing kunnen geven voor de veronderstelde unieke gedragingen van populistische politici en heeft als zodanig een bijdrage kunnen leveren aan het wetenschappelijke debat over de kenmerken van populistische politici enerzijds en het gebruik van publieke opinie door beide typen politici anderzijds. Het genoemde vervolgonderzoek zou deze empirische verkenning kunnen voortzetten door in kaart te brengen of het gebruik van publieke opinie door populistische politici op het gebied van betrouwbaarheid eveneens uniek is ten opzichte van niet-populistische politici.

6. Literatuur

Bovend'Eert P. en H. Kummeling (2010). *Het Nederlandse Parlement*. Amsterdam: Wolters Kluwer.

Canovan, M. (maart 1999). 'Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy'. *Political Studies*, 47, 2-16.

- Childs, H. (1969) [1965]. *Public Opinion. Nature, Formation and Role*. Vertaald door M. Glimmerveen-Molenschot. Utrecht: Het Spectrum.
- Glynn, C., S. Herbst, G. O'Keefe, R. Shapiro en M. Lindeman (2004). *Public Opinion*. Boulder: Westview Press.
- Hsieh, H. en S. Shannon (2005). 'Three approaches to qualitative content analysis'. *Qualitative Health Research*, 15, 1277-1288.
- Jacobs, L. en R. Shapiro (2000). *Politicians Don't Pander: Political Manipulation and the Loss of Democratic Responsiveness*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jagers, J. (2006). "De stem van het Volk! Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen". Promotieonderzoek, Brussel: Erasmus Hogeschool Brussel.
- Kessel S. van en A. Krouwel (2011). 'Van vergankelijke radicale dissidenten tot kwelgeesten van de gevestigde orde. Nieuwe politieke partijen in Nederland en de toekomst van de representatieve democratie'. *Democratie Doorgelicht: Het Functioneren van de Nederlandse Democratie*, Andeweg, R. en J. Thomassen, Leiden: Leiden University Press.
- Kyngäs, H. en L. Vanhanen (1999). 'Content analysis'. *Hoitotiede*, 11, 3-12.
- Lang, K. en G. Lang (juni 2012). 'What is this Thing we Call Public Opinion? Reflections on the Spiral of Silence'. *International Journal of Public Opinion Research*, 24, 3, 368-386.
- Lange S. de en M. Rooduijn (2011). 'Een populistische tijdgeest? Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van populistische partijen'. *Democratie Doorgelicht: Het Functioneren van de Nederlandse Democratie*, Andeweg, R. en J. Thomassen, Leiden: Leiden University Press.
- Lippmann, W. (1965) [1922]. *Public Opinion*. New York: The Free Press.
- Lucardie, P. (2010). 'Tussen establishment en extremisme: populistische partijen in Nederland en Vlaanderen'. *Res Publica*, 2, 149-172.
- Lucardie, P. en G. Voerman (2012). *Populisten in de Polder*. Meppel: Boom Uitgeverij.
- Marshall C. en G. Rossman (1995). *Designing Qualitative Research*. Londen: Sage Publications.
- Mudde, C. (2004). 'The Populist Zeitgeist' in *Government and Opposition*, vol. 39, 3, 541-563.
- Noelle-Neumann, E. (voorjaar 1974). 'The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion'. *Elisabeth Journal of Communication*, 24, 2, 43-51.
- Parlementair Documentatie Centrum (2014). 'Verkiezingen Tweede Kamer 1918-2012'. http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxux/verkiezingen_tweede_kamer_1918_2012 (geraadpleegd op 10 juni 2014).
- Price, V. (1992). *Communication Concepts 4: Public Opinion*. Newbury Park: Sage.

- Ramakers, J. (2011). 'Het parlementaire jaar 2010-2011'. *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2011*, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis. Nijmegen: Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.
- Ramakers, J. (2012). 'Het parlementaire jaar 2011-2012'. *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2012*, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis. Nijmegen: Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2014). 'Reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal'
<http://www.tweedekamer.nl/over-de-tweede-kamer/reglement-tweede-kamer/>
(geraadpleegd op 10 juni 2014).
- Vossen, K. (2012). 'Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis'. *Low Countries Historical Review*, 127, 2, 28-54.
- Silverman, D. (1985). *Qualitative Methods and Sociology*. Aldershot: Gower.

Appendix I – Codeblad en codeerformulier

Codeboek - Inhoudsanalyse plenaire debatten Tweede Kamer der Staten-Generaal

➤ Gebruik van publieke opinie door Kamerleden:

○	Benadering 1
Code 1	Generiek gebruik van publieke opinie
Aanverwante termen en verwijzingen	<ul style="list-style-type: none"> · het noemen van dat wat 'Nederlanders, 'de bevolking', 'de burger', 'mensen', 'de publieke tribune' 'denk(en)', 'vind(en)', 'steun(en)', 'wil(len)'. · het noemen van het 'horen', 'luisteren', 'zien', 'consulteren' van 'burgers', 'opiniepeilingen', 'demonstraties', 'dat wat leeft in de samenleving', 'mannen en vrouwen in de straat', 'kritiek van burgers'. · het noemen van contact met 'burgers', 'samenleving' door 'e-mails', 'brieven', 'praten', 'gesprekken', 'verhalen', 'geluiden'. · het noemen van 'overleggen met', 'raadplegen van', 'belangenorganisaties', 'deskundigen' 'adviesorganen'.
○	Benadering 2
Code 2	Publieke opinie als aggregatie van individuele burgers
Aanverwante termen en verwijzingen	<p>Het gebruik van publieke opinie waaruit naast de verkondigde opinie ruimte voor verschillende, afwijkende opinies blijkt, zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Beschrijvingen van 'dit deel' of 'dit percentage' vindt... · De 'meerderheid', of 'heel veel' mensen vinden dit (impliceert dat niet iedereen het vindt) · Verwijzingen naar opiniepeilingen of ander opinieonderzoek · Specifieke groepen in de samenleving of 'gemiddelde'
Code 3	Publieke opinie als reflectie van de opinie van de dominante meerderheid
Aanverwante termen en verwijzingen	<p>Het gebruik van publieke opinie waaruit naast de verkondigde opinie geen ruimte voor verschillende, afwijkende opinies blijkt, zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> · termen die unanimiteit suggereren door het weglaten van een kwantitatieve duiding, zoals: 'het volk vindt', 'Nederland vindt'; · begrippen waarvan de kwantitatieve duiding expliciet naar een homogeen publiek verwijst: 'de hele bevolking vindt', 'alle Nederlanders vinden', 'iedereen vindt'
Code 4	Publieke opinie als manifestatie van de opinie van belangenorganisaties
Aanverwante termen en verwijzingen	<p>Het gebruik van publieke opinie waarin gerefereerd wordt aan de opinie van 'derde partijen', zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> · Belangenorganisaties, deskundigen, experts, adviesorganen, werkgevers- en werknemersorganisaties,
Code 5	Niet van toepassing
Aanverwante termen en verwijzingen	Indien geen specifieke manifestatie blijkt uit het gebruik van publieke opinie.

Appendix II – Codeboek en codeerformulier

Codeerformulier - Inhoudsanalyse plenaire debatten Tweede Kamer der Staten-Generaal

➤ **Gebruik van publieke opinie door Kamerleden:**

Eenheid van dataverzameling	leder Kamerlid dat in één van de geselecteerde debatten door middel van een spreekbeurt
Volgnummer handeling	
Codeur ID	
Naam spreker	
Partij spreker	
Benadering 1: generiek gebruik van publieke opinie	
<i>Geef het gedeelte van de spreekbeurt weer waaruit het generieke gebruik van publieke opinie door middel van alle mogelijke verwijzingen naar publieke opinie en aanverwante termen blijkt.¹⁸</i>	
Benadering 2: specifiek gebruik van publieke opinie , gecategoriseerd naar manifestatie van publieke opinie (de aggregatie van individuele burgers, de meerderheid van de burgers en belangengroepering)	
<i>Geef aan welke manifestatie van publieke opinie van toepassing is op het aangegeven generieke gebruik van publieke opinie.¹</i>	
<ol style="list-style-type: none">2. Individuele burgers of aggregatie van individuele burgers3. Meerderheid van de burgers4. Belangengroepering5. Overige	

¹⁸ Zie het codeboek